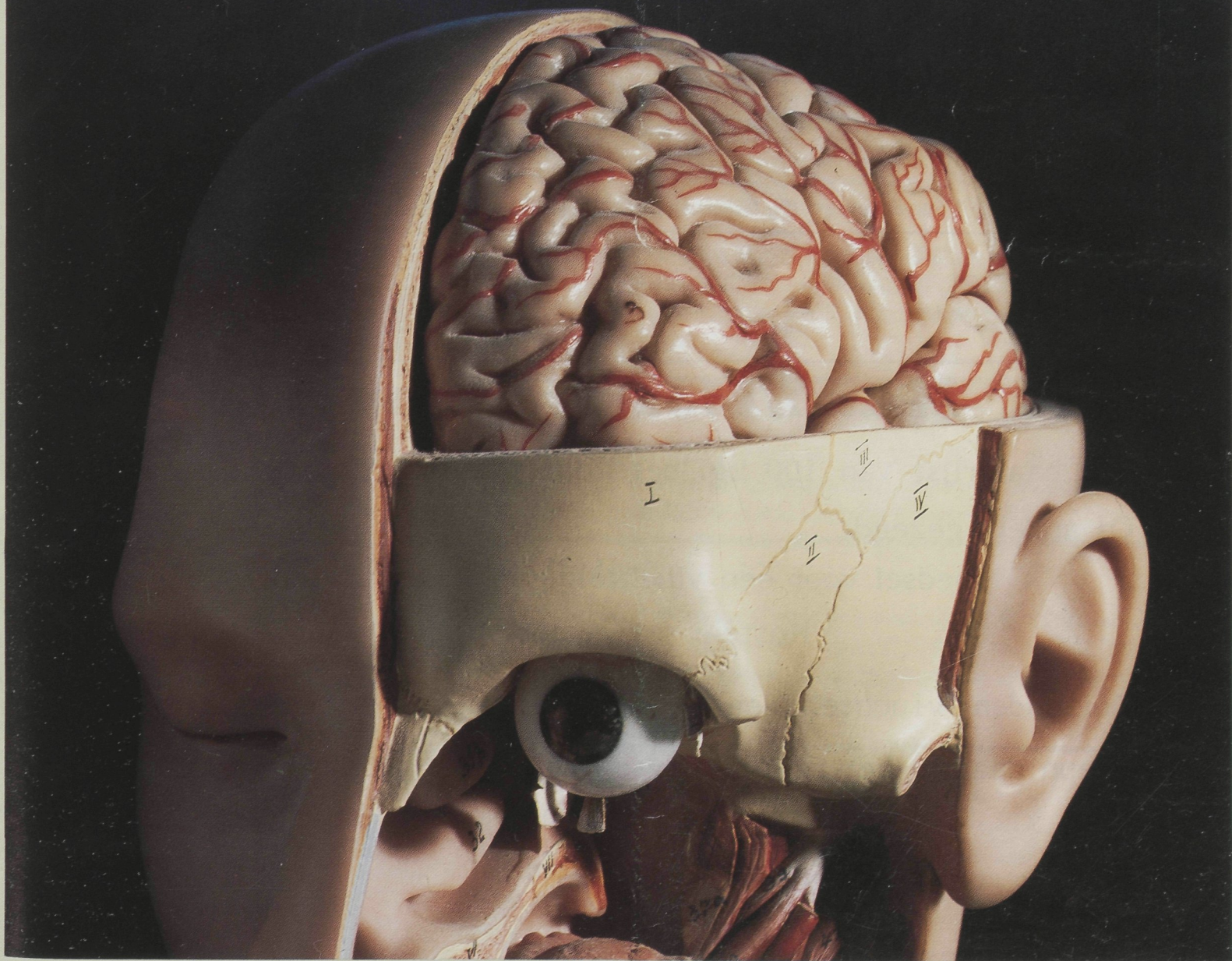

15e jaargang nr. 10 november 1986 losse nummers f 4,00

woorblindheid

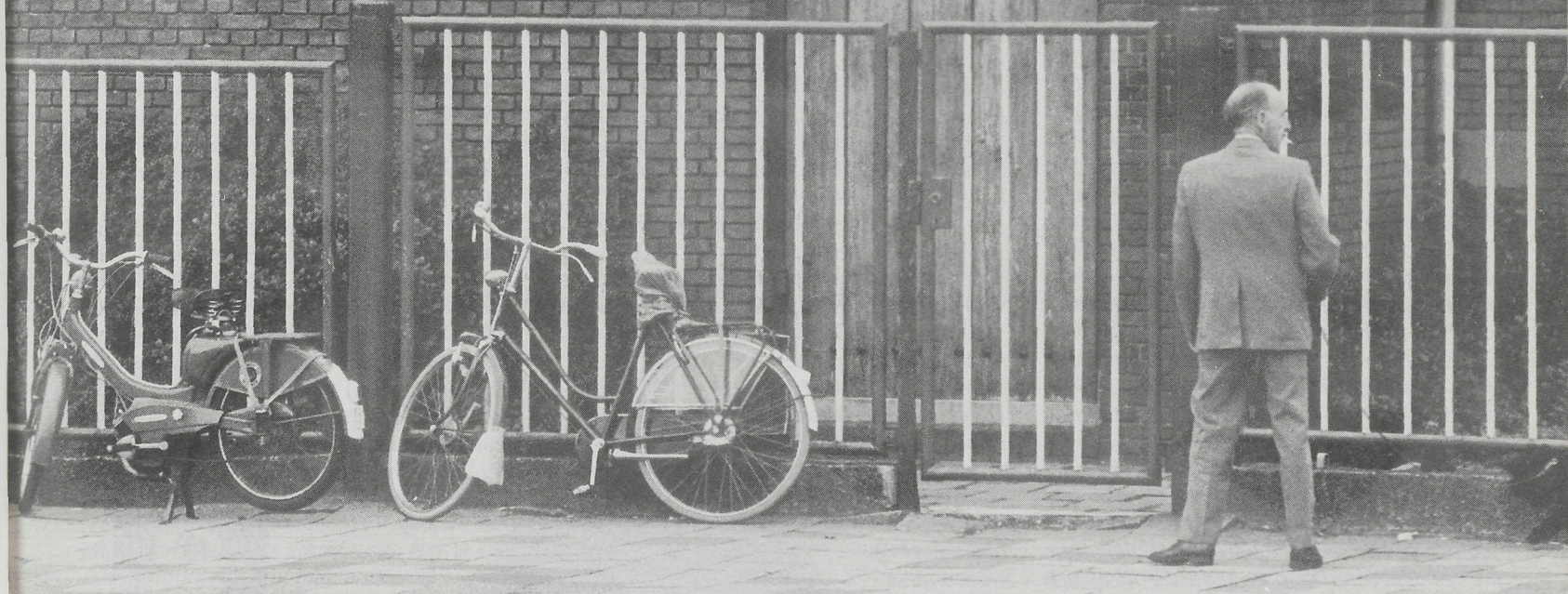

STORING IN HET BREIN

GOD ZOEKT U
DE KERK ROEPT U
KERKDIENT MET BELANGSTELLENDEN
ZONDAG A.S. 5 UUR

Zilveren koorde
krijgt gouden randje

Nieuwe overheidssteun voor de kerken?

Kerk en staat zijn in Nederland sinds 1795 officieel gescheiden. Maar de oude *zilveren koorde*, de financiële steunverlening van de overheid aan de kerken, is pas een paar jaar geleden verdwenen. Onlangs ging er opeens een schok door de Tweede Kamer, toen bleek dat het kabinet vlak vóór de verkiezingen een staatscommissie heeft ingesteld om te adviseren over "*de criteria voor verlening van overheidssteun en -faciliteiten aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag*". Komt er dan nooit een einde aan de discussie? En hoe goed laten de kerken zich eigenlijk door de overheid verzorgen?

Jules Prast

Zelfs doorknede kenners an het parlementaire bedrijf zullen er wel even van hebben moeten opkijken: een liberale volksvertegenwoordiger die, anno 1986, zijn politieke wensen kracht bijzet door zich met instemming te beroepen op de antirevolutionaire voorman van het einde van de vorige en het begin van deze eeuw, *Abraham Kuypers*. Deze ongewone gebeurtenis deed zich

voor in de Tweede Kamer, toen daar op 8 september jongstleden tijdens de behandeling van het rapport *Overheid en nieuwe religieuze bewegingen* (het zogenaamde *Sektenrapport*) de subsidieverstrekking aan kerkgenootschappen ter sprake kwam. De VVD'er *mr. J. G. C. Wiebenga* onderbouwde zijn bij die gelegenheid afgestoken pleidooi tegen rijkssubsidiëring van kerken onder meer met een citaat uit *Kuypers* boek *Antirevolutionaire staatkunde* (1916). *Kuypers*, die zich met de zijnen mede om zich

aan de wurggreep van de centrale overheid te onttrekken, precies een eeuw geleden van de Hervormde Kerk losmaakte, moest niets van subsidieverstrekking weten: "*Zie hij (de gelovige — J.P.) aan alle kant, hoe 't juist de fondsen en tractementen zijn, die de geestelijke toestanden verpesten, dan (...) moet er gezocht worden naar uitwegen om den band tussen de geestelijke kerk en dit materiële steunsel weg te nemen.*"

De keuze van dit citaat laat zien dat de liberaal Wiebenga binnen het krachtenveld van de politieke en maatschappelijke verhoudingen zijn pappenheimers kent. Het zou verkeerd zijn te concluderen dat hij door Kuypers woorden aan te halen, blijf wilde geven van een zekere geestverwantschap met het antirevolutionaire gedachtengoed. Dan zou Wiebenga in ieder geval bij de verkeerde politieke partij zitten. Neen, de reden dat hij Kuypers ter hand nam, was louter en alleen dat hij aldus op subtiel wijze een schot voor de boeg kon geven van coalitiepartner CDA. Het zijn immers prominente vertegenwoordigers van deze partij die tot op kabinetsniveau de belangen van de kerkelijke lobby vóór verdergaande rijkssubsidiëring trachten veilig te stellen. Dat de VVD net een weekend eerder besloten had zich duidelijker ten opzichte van het CDA te profileren, zal vermoedelijk niet zonder invloed zijn geweest op de keuze van de manier en het tijdstip waarop het kamerlid Wiebenga zijn signaal uitzond.

"De scheiding van kerk en staat is nu eenmaal een klassiek uitgangspunt van het liberalisme", licht Peter Smits, voorlichter van de VVD-fractie in de Tweede Kamer, de uitlatingen van Wiebenga toe. In de Kamer was het GPV-vertegenwoordiger G. J. Schutte die Wiebenga er fijntjes op wees dat dit hedendaagse ethos niet overeenstemt met het verleden van de VVD. Schutte: *"In het program dat vanaf 1948 tot het midden van de zestiger jaren heeft gegolden, sprak zij (de VVD — J. P.) onder andere uit dat de partij er diep van overtuigd was dat de grondslagen van de Nederlandse beschaving worstelen in het christendom, al moge dit door de onderscheiden groepen van het volk nog zo verschillend worden verstaan.*

En even verderop staat dat de partij zich er ten volle rekenschap van geeft dat de zedenkundige beginselen van het christendom

worden aangehangen door zeer velen die de christelijke godsdienst niet belijden."

Maar goed, volgens de liberalen van nu strekt de moderne zelfredzaamheid, zo valt uit Wiebenga's antwoord op te maken, zich ook uit tot de kerken en andere genootschappen op levensbeschouwelijke grondslag (zoals de humanisten). In deze geest voerde Wiebenga tijdens de behandeling van het Sektenrapport als bezwaar aan tegen rijkssubsidiëring *"dat het onnatuurlijk is voor de kerk dat zij bouwt op inkomsten die niet aan haar eigen levenskrachten zijn ontsproten."* Bovendien worden, aldus Wiebenga, *"door middel van rijkssubsidiëring (...) ook onkerkelijken indirect gedwongen mee te betalen aan religieuze activiteiten."*

In concreto stelde hij dan ook voor dat de overheid de directe steun aan de zogenaamde IJsselmeerkerken (in de IJsselmeerpolders zijn niet genoeg gelovigen om de eigen kerkgebouwen te betalen) en een aantal Molukse kerken staakt. Ook een andere steen des aanstoets voor de VVD, de door minister Brinkman vlak vóór de verkiezingen van afgelopen mei toegezegde subsidie voor afgedruimten van minderheden, wil Wiebenga ongedaan maken. Een interessant punt daarbij is dat de toenmalige fractieleider van de VVD in de Tweede Kamer, *drs. E. Nijpels*, zich vóór de verkiezingen eveneens een voorstander van subsidie voor moskeeën verklaarde. Minderhedenorganisaties spraken toen al van kiezersbedrog. Van Nijpels is, sinds hij zich in de luwte van zijn ministerschap bevindt, over deze materie geen woord meer

vernomen. Fractievoorlichter Smits houdt het erop dat het allemaal een misverstand is geweest: *"Nijpels heeft dat nooit gezegd, de pers heeft hem verkeerd weergegeven."*

Maar terug naar het steekspel tussen VVD en CDA over de subsidieversprekking aan kerkgenootschappen. Misschien nog meer dan het genoemde citaat van Kuypers vormt Wiebenga's argument *"dat het onnatuurlijk is voor de kerk dat zij bouwt op inkomsten die niet aan haar eigen levenskrachten zijn ontsproten"*, een vermanende fingerwijzing aan het adres van die instanties die op pragmatische gronden proberen de overheid te bewegen tot het bedienen van de subsidiekraan ten behoeve van de kerken. Het argument is namelijk letterlijk ontleend aan een uit 1946 daterend boek van *mr. I. A. Diepenhorst*, emeritus-hoogleraar in de algemene staatsleer aan de Vrije Universiteit en momenteel onder meer nog voorzitter van het zogenaamde *Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (ICO)*. Deze instantie voert namens de achttien deelnemende kerkgenootschappen overleg met de overheid over zaken die de relatie tussen kerk en staat betreffen. Volgens sommigen maakt het ICO deel uit van de kerkelijke lobby vóór subsidieversprekking. Het PvdA-kamerlid *mevr. I. Dales*, die evenals Wiebenga zitting heeft in de *Bijzondere commissie Sekten*: *"Natuurlijk is het ICO een lobby. Maar belangenbehartiging is niet vies. Wat mij echter stoort aan het optreden van het ICO, is dat deze club pretendeert de brede steun te hebben van de deelnemende kerken. Zelf ben ik actief lid*

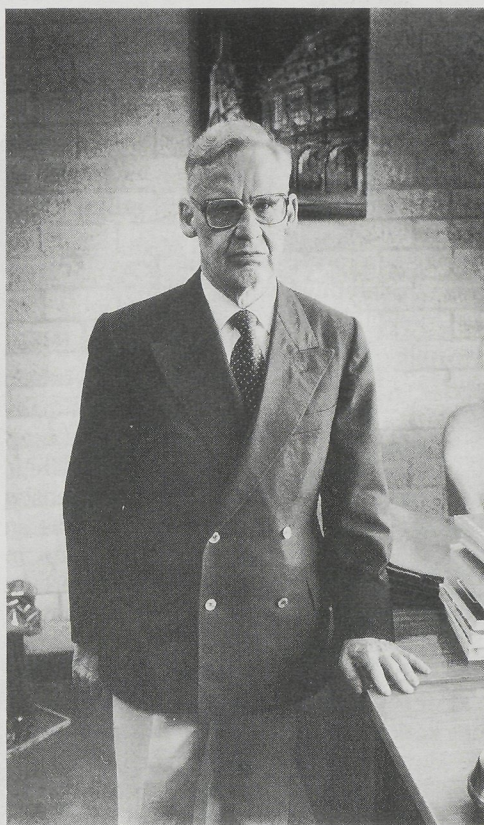

van één van de grotere kerken, maar ik heb nog nooit gemerkt dat de stellingname van het ICO daarbinnen ter discussie is gesteld." Dales is evenals haar collega Wiebenga lid van de Nederlandse Hervormde Kerk. Beiden zijn zij echter tegen rijkssubsidiëring van kerken, wat ook is vastgelegd in een motie die enkele jaren geleden door een kamermeerderheid is gesteund. Het is hen dan ook een doorn in het oog dat het ICO toch altijd weer zijn invloed weet te laten gelden via een partij als het CDA. Dat gaat, zoals wij aanstonds zullen zien, tegen de stroom in onverdroten voort met het zoeken naar wegen om de kerken van de gewenste overheidssteun te voorzien.

Voorzitter Diepenhorst van het ICO ontkent echter ten stelligste dat deze instantie een kerkelijke lobby vóór rijkssubsidiëring is: „Het gaat er in de eerste plaats om dat de overheid het belang erkent van de kerken als maatschappelijke verbanden die van grote betekenis zijn voor de samenleving als geheel. Het ICO vindt dat het de taak van de overheid is om voorwaarden te scheppen waaronder de kerken hun activiteiten kunnen ontplooiën. De overheid moet op deze wijze invulling geven aan de grondwettelijke verankerde godsdienstvrijheid in ons land.”

Ook mr. F. H. M. van Spaendonck, juridisch secretaris van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland en tevens secretaris van het ICO, spreekt tegen dat dit orgaan als een kerkelijke lobby vóór overheidssteun aangemerkt kan worden: "Het is niet waar wat mevr. Dales zegt, dat de inbreng van de deelnemende kerken niet eerst in de eigen kring besproken wordt. Dat gebeurt juist uitdrukkelijk wel. De kerken weten ver van tevoren waarover de beraadslagingen gaan en formuleren een standpunt. Het is vaak niet gemakkelijk om het eens te worden, dat hele besluitvormingsproces kost verschrikkelijk veel tijd."

Van Spaendonck geeft toe dat er best hervormden en gelovigen van andere richtingen zullen zijn die de banden met de overheid volledig willen doorsnijden. Maar over de hele linie zijn de Rooms-Katholieke en de Nederlandse Hervormde Kerk volgens hem van oudsher toch veel meer geneigd het gesprek van de overheid gaande te houden. Zij hebben daar beduidend minder moeite mee dan bijvoorbeeld de gereformeerden. "Dat mensen als Diepenhorst en anderen — ik denk dan bij voorbeeld aan oud-minister De Ruiter — nu steeds meer pleiten voor een overheidsoptreden dat de voorwaarden schept voor het functioneren van de kerken, is een opmerkelijke ontwikkeling. De oude antirevolutionairen, die altijd meenden dat de kerken ook wel zonder de helpende hand van de overheid konden draaien, schuiven op in de richting van de staat. Maar u moet zich ook eens proberen voor te stellen wat het betekent in deze tijd van toenemende ontkerkelijking, als je mid-

Prof. mr. I. A. Diepenhorst: grondwettelijk verankerde godsdienstvrijheid

den in de dagelijkse praktijk van het kerkzijn staat en je merkt dat het steeds moeilijker wordt om de zaak gaande te houden."

Met het standpunt dat de overheid een "voorwaardenscheppende verantwoordelijkheid" heeft wat betreft het functioneren van de kerkgenootschappen, zit het ICO op één lijn met de in april van dit jaar ingestelde Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag. Deze commissie wordt in de wandeling doorgaans de com-

missie-Hirsch Ballin genoemd, naar haar voorzitter, de Tilburgse jurist prof. mr. E. M. H. Hirsch Ballin.

Niet iedereen is met het bestaan van deze commissie even gelukkig, en dat is dan nog maar op z'n zachtst gezegd. Meer dan anderhalve eeuw lang is er herhaalde malen driftig gestudeerd op de relatie tussen de overheid en de kerken. Wie schetst dan ook de verbazing, bij sommigen uitmondend in regelrechte irritatie, toen de Tweede Kamer via de Bijzondere commissie Sekten moest vernemen dat er zonder enig vooroverleg met haar weer een nieuwe staatscommissie aan het studeren was gezet?

Alvorens licht te laten schijnen op de politieke achtergronden van de totstandkoming van de commissie Hirsch Ballin, eerst wat meer over haar taken, haar samenstelling en de richting waarin zij werkt. De leden vertegenwoordigen elk een kerkgenootschap, of, zoals prof. mr. M. G. Rood (korte tijd minister van Justitie voor D'66 in het rompkabinet-Van Agt II) een levensbeschouwelijk genootschap, in zijn geval het Humanistisch Verbond. De commissie telt een aantal klinkende namen, zoals die van mr. A. P. J. M. M. van der Stee (oud-minister van Financiën) en mr. P. J. Verdam (oud-commissaris der Koningin in Utrecht); beiden waren eerder betrokken bij het ontwerp van een regeling om de verworven financiële privileges van der kerken door de overheid te laten afkopen. Het Parool verbond aan deze omstandigheid de conclusie dat het wel duidelijk is in welke richting de aanbevelingen aan de commissie-Hirsch Ballin zullen gaan.

Maar laten wij, alvorens over deze conclusie een uitspraak te doen, eerst de voorzitter van de commissie aan het woord. Bij de installatie van zijn commissie ging Hirsch Ballin in op de grondrechten van kerken als maatschappelijke verbanden: "De maatschappelijke verbanden waarin de mensen

Bram de Hollander

zich aaneensluiten hebben eigen rechten en verantwoordelijkheden waar het gaat om de eerbiediging en de realisering van grondrechten." Een beroep op de grondwettelijk gegarandeerde godsdienstvrijheid komt niet slechts de individuele lidmaten, maar ook de kerkgenootschappen als zodanig toe, legde Hirsch Ballin uit. Vandaar was de stap naar de subsidieverstrekking door de overheid al gauw gemaakt: "Heel vaak zijn activiteiten van deze maatschappelijke verbanden ook vervlochten met activiteiten en financiële steun van de kant van de overheid. De maatschappelijke verbanden kunnen die overheidssteun niet meer missen, maar het omgekeerde is ook waar: ons hele sociale stelsel (met inbegrip van onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijk werk), de hele verzorgingsstructuur van onze sociale rechtsstaat is gebouwd op het functioneren van maatschappelijke verbanden. Dat de zaken er zo voorstaan heeft ook gevolgen voor de problematiek waarmee onze commissie zich bezig moet houden: de geestelijke verzorging is voor een deel ingebed in een van overheidswege ondersteunde verzorgingsstructuur. Dat geldt voor de gezondheidszorg, bejaardenzorg en maatschappelijke werk, en in een heel pregnante vorm voor de krijgsmacht en de penitentiaire instellingen", aldus Hirsch Ballin.

En van de opmerkelijke aspecten van de installatierede van Hirsch Ballin is de manier waarop geprobeerd wordt de overheidssteun voor kerkgenootschappen te legitimeren. Het abstracte verhaal over het belang van maatschappelijke verbanden dient om de rechtspositie van de kerken op te krikken. Maar het verwijt van kamerleden als Wiebenga en Dales is nu net dat de kerkgenootschappen in feite al meer gegeven wordt dan waarop zij op grond van hun status als particuliere verenigingen recht hebben. De vraag dringt zich dan ook op of de tekst van Hirsch Ballin niet getuigt van een zekere onvrede bij de kerkgenootschappen, die er na vele decennia van bevoorrechtiging maar net aan kunnen wennen hun eigen plaats in de samenleving te erkennen.

Door de verpakking heen klinkt in de toespraak van Hirsch Ballin de roep om een overheid die de geborgenheid die 'maatschappelijke verbanden' in eigen kring te bieden hebben, van hogerhand sanctioneert én tegelijk mogelijk maakt. Wat hier verkondigd wordt is een wat academischer vorm dezelfde filosofie van de zelfredzaamheid-onder-de-paraplu-van-vadertje-Staat, die minister Brinkman pleegt uit te dragen: Eerst voor elkaar zorgen, en pas als dat niet lukt overheidssteun ontvangen.

Het brutale van de filosofie van de maatschappelijke verbanden is niet alleen dat de kerken al over een bevoorrechte positie beschikken, maar vooral ook dat op geen enkele wijze wordt duidelijk gemaakt waarom

in een tijd van bezuinigingen en dus van afbraak van tal van maatschappelijke verbanden, net deze ene organisatievorm wel de steun van de overheid behoeft. Dit wat betreft de bezwaren die er tegen het verhaal van Hirsch Ballin zijn aan te voeren.

Het zou natuurlijk tekortdoen aan de feitelijke positie van de kerken om met deze opmerkingen te volstaan. Behalve een principiële onderbouwing van het recht van kerken om bij de overheid om steun te mogen aankloppen, geeft Hirsch Ballin ook een aanwijzing op welke terreinen de overheid precies de voorwaarden moet scheppen voor het functioneren van de kerken. Hierbij loopt hij in de pas met een onderscheid dat ICO-secretaris Van Spaendonck eens in een artikel heeft gemaakt tussen directe en indirecte subsidiëring. Het eerste komt in het geval van de kerken in Nederland eigenlijk nauwelijks meer voor. Het laatste, het gebruik van algemene subsidieregelingen door kerken, is wat door Hirsch Ballin wordt bepleit. Een voorbeeld is het gebruik dat kerken kunnen maken van de Wet op de Monumentenzorg, wanneer hun gebouwen ter behoud van hun historische waarde in het algemeen belang investeringen vereisen. Maar ook al veel langer slepende kwesties als de geestelijke verzorging in strafgevangnissen en binnen de krijgsmacht, liggen op het terrein van de commissie.

Er zijn op het moment twee kwesties op het gebied van de relatie tussen kerk en staat die de gemoederen van de tegenstanders van overheidssteun in beweging houden. Dat is allereerst de instelling van de commissie-Hirsch Ballin. Voorts is er de door minister Brinkman aangekondigde steunregeling voor minderheden. Gebedsruimten die ook gebruikt kunnen worden als sociaal-culturele ruimten kunnen volgens deze regeling mede door het rijk bekostigd worden. In beide kwesties is duidelijke

hand van het CDA voelbaar. Maar de inbreng van die partij wordt op kabinetsniveau niet gehinderd door een eensgezind verzet van de VVD. Hoe dapper Wiebenga ook mag klinken, zijn partij is verdeeld over de kwestie van de steunverlening aan de kerken, zoals Diepenhorst vergenoegd vaststelt. De ongelukkige woorden van Nijpels over subsidies voor moskeeën zijn hiervoor al in herinnering gebracht. En de instelling van de commissie-Hirsch Ballin gebeurde onder verantwoordelijkheid van minister-president Lubbers en de minister van Binnenlandse Zaken, de VVD'er De Korte, te zamen.

De ophef die in het bijzonder de VVD gemaakt heeft rond de behandeling van het Sektenrapport is dan ook halfhartig, zolang die partij niet ook feitelijk doet wat zij zegt te willen: een einde maken aan de wirwar van regelingen die de kerken nog altijd bevoordelen. Illustratief voor de manier waarop de VVD met de materie omspringt, is het bezwaar dat zij heeft tegen het randopschrift 'God met ons'. In 1974, toen het kabinet-Den Uyl voorstelde dit te verwijderen, kende de verontwaardiging van de VVD geen grenzen. Nu, in 1986, komt de VVD met hetzelfde voorstel eigener beweging op de proppen, om het na een antwoord van staatssecretaris Koning even snel weer in te trekken. Als dat geloofwaardig moet heten, dan is de VVD nog ver van een eigen positie binnen het politieke spectrum af.

De lachende derde bij het steekspel tussen de beide coalitiepartners is de kerkelijke lobby. Het is echter de vraag of de inzet van de poging om meer rijkssubsidiëring in de wacht te slepen, zo substantieel is, dat alle ophef hierover gerechtvaardigd is. De zilveren koorde zal in haar oude glorie niet meer terugkeren, maar krijgt postuum hooguit een gouden randje. □

Jules Prast is free-lancejournalist en studeert geschiedenis.

AVC/WU